

УДК [159.92/.93:316.6/.7]:001"20"

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2024.22.19>

ДОВІРА ТА НЕДОВІРА ЯК ФЕНОМЕНИ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЇ В КОНТЕКСТАХ СУЧАСНИХ ГУМАНІТАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Денис Мельник

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Феномен довіри актуалізувався на предметному полі соціогуманітарних наук майже синхронно з феноменом постправди. Це породило кризу довіри, загрозу скочування цивілізації на інволюційний вектор розвитку. Основною функцією довіри є соціетальна, вона є механізмом адаптації людини до складності та непередбачуваності соціуму. На відміну від довіри, недовіра базується на логіці підозри щодо намірів партнера, негативних емоціях, готовності припинити комунікацію і навіть випереджувальній агресії. Ми виходимо з принципового положення, що, довіра – це сутнісна сила людини, її базова метапотреба, вона належить до основних буттєвих цінностей. На відміну від довіри, недовіра має несубстанційний, інструментальний характер. Проте сьогодні, у зв'язку з ситуацією наростаючої кризи довіри, в науковому дискурсі змінюється саме тлумачення поняття довіри. Вона все більше інтерпретується як гібридний феномен, суперечливий синтез довіри і недовіри. За умов крайньої релятивності, плюралізації морально-етичних цінностей довіра та недовіра виступають не як полярні дихотомічні еталони, а як інтегральні складові єдиного континууму. Проте саме наявність апріорно заданих характеристик довіри як сутнісної сили людини дозволяє ставити питання про формування культури довіри. Морально-правовими засадами формування культури довіри виступають суспільні норми, ціннісно-нормативні регулятиви. Основним чинником суспільної довіри є синхронізація особистісних ціннісних орієнтацій громадян із цінностями, які культивуються і проводяться формальними державними інституціями. Загальною концептуальною тенденцією західних досліджень природи довіри є відхід від визначення довіри як морально-етичного ідеалу і утвердження компромісної тези про її гібридну природу. Акцентуються негативні наслідки саме високого рівня довіри, а також ефективність колективної діяльності на основі поміркованої довіри. Головною небезпекою завищеної довіри вважають гальванізацію різних форм обману, підступності, зловживання довірою. В світлі сказаного механічне перенесення іноземного досвіду культури довіри в соціокультурний простір України неможливе. Імплементування цього досвіду вимагає вдумливої адаптації до українського соціуму як транзитивного, перехідного суспільства. У пошуках оптимального балансу між довірою і недовірою варто спиратися на висновок, що оптимальний рівень довіри може бути створений за рахунок дотримання певного рівня інституціональної недовіри, а саме, належного контролю, відповідальності, а також організаційних санкцій. Для оцінки і корегування сучасних гуманітарних технологій у напрямку соціальної терапії психотравм та збоїв соціетальної психіки, пов'язаних з кризою довіри, необхідне застосування сучасної соціогуманітарної експертизи.

Ключові слова: довіра, недовіра, поміркована довіра, постправда, культура довіри, базові цінності, морально-етичний ідеал.

Постановка проблеми. Феномен довіри ввійшов в семантичне поле соціогуманітарних наук майже синхронно з феноменом постправди наприкінці 90-х років ХХ століття. Саме феномен постправди, вихід брехні, обману на інституційний рівень гальванізував наростаючий процес десинхронізації особистих цінностей громадян з цінностями, які транслуються, нав'язуються масам владними інституціями. Це неминуче породило кризу довіри, стало індикатором такої соціально-психологічної хвороби соціуму як соціетальна аномія з її інфантильністю, ескапізмом, нарцисизмом. Наслідком стає скочування

цивілізації на інволюційний вектор розвитку, втрата таких якостей як здоровий глузд, критичне мислення, інстинкт самозбереження.

В цьому контексті найбільш агресивним пусковим механізмом кризи довіри постає дискредитація сповідуваної заходом ліберально демократичної ідеї. Ліберальна західна демократія в ім'я елементарного біовиживання фактично змиралась з наступом агресивного авторитаризму, з фактом зламу всього міжнародного світопорядку.

Аналіз останніх актуальних досліджень та публікацій. Проблема довіри в соціогуманітарному знанні здебільшого розглядається в етичному плані в кореляції з проблемами соціальних комунікацій, моральної відповідальності особи. Проте не менш важливою для розуміння сутності та соціальної значущості феноменів довіри та недовіри є психологічний контекст, що досліджує механізми брехні, обману, складні ментальні утворення, що дістали сучасне означення постправди. Серед фундаментальних робіт, які започаткували наукові дослідження феномену обману, довіри та недовіри, в першу чергу слід відмітити класичні праці П. Екмана, К. Мелітана, Ж. Дюпра, О. Ліпмана, В. Штерна та ін. Це, зазвичай, були емпіричні дослідження психологічних особливостей особистості брехуна та феномену брехні в міжособових стосунках. З теоретичного боку це був погляд на феномен обману як комунікативний процес, визначення його психологічної суті. Подальша еволюція проблематики довіри корегувалася у напрямі подолання девіантних форм комунікації, дослідження її м'яких неконфронтаційних форм, однозначного стверджувального мислення, діалогічної, фрактальної, інтуїтивної, трансформаційної логіки.

Проте ці інтенції наштовхуються на констатації прямо протилежної модальності. Так, роботи Р. Берна та Е. Вайтона привели дослідників до радикальних висновків щодо генетичної обумовленості брехливості і аж до теорії “цинічного гена”, висунутої англійським біоеволюціоністом Д. Дікензом [Див. 15, 766-775]. Еволюційні психологи та епістемологи (Ж. Піаже, К. Лоренц, Г. Фолмер, С. Тулмін, К. Попер) у поясненні походження і ролі таких духовних феноменів як довіра, совість, альтруїзм вдаються до редукціоністського підходу, роблячи акцент на випадковості, спонтанності процесу їхнього виникнення і розвитку, ігнорують трансцендентні телеологічні чинники духовних феноменів.

У той час як американський психотерапевт Ф. Г. Александер акцентує на неентропійному, альтруїстичному характері совісті та інших морально-етичних регулятивів, теоретичні підходи та практично-прикладні дослідження в межах неklasичної парадигми в розвідках зарубіжних і вітчизняних вчених: П. Екмана [6], Д. Аріалі [1], Р. Крамера [17], Р. Левіцкі [18, 19], Д. Мак-Алістера [18], Р. Байса [18], М. Стівенсона [19], Б. Бункера [19], А. Селігмана [24], Н. Лумана [20], О. Барішпольця [2], О. Кожемякіної [9], Н. Майорчака [11], О. Сінкевич [12], А. Чантурії [14], Т. Дехтерової [5] – переконують, що за умови онтологічної невизначеності, віртуалізації способу життя сучасної людини набирає лавиноподібного характеру продукування різного роду хижацьких маніпулятивних технологій управління свідомістю загалом і довірою зокрема. Це гостро проблематизує тему довіри та недовіри як провідних характеристик соціальної комунікації. Унаслідок комплексного, інтегрального характеру категорій довіри і недовіри їхнє вивчення виходить за межі соціальної психології, вступаючи в синкретичний взаємозв'язок з економічною наукою, правознавством, політологією, етикою, кроскультурною і трансперсональною психологією, еволюційною психологією філософією та іншими науковими галузями.

Виклад основного матеріалу. Довіра як психологічний феномен ґрунтується на повазі до партнера, заснований на доброзичливому характері взаємодії, емоційній відкритості, безумовній готовності до конструктивних дій стосовно партнера, вірі в його моральність. Завдяки таким функціям регуляції міжособистісних стосунків як соціетальна, інтегративна, інтерактивна, комунікативна, адаптаційна, прогноуюча, довіра є основним

чинником для більшості ділових, професійних, дипломатичних стосунків. В цьому контексті можна погодитися з О. Кожемякіною, що основною функцією довіри є соціетальна, що уможливорює інтеграцію людей з різними потребами, базуючись на механізмі ціннісної генералізації їх мотивів щодо довіри. Довіра є засобом розуміння та пристосування до соціального середовища, демонстрацією адаптації до складності та непередбачуваності соціуму [9, с. 198].

Визначаючи об'єкт, предмет, суб'єкт довіри, її основоположні функції, методи і основні напрями, необхідно виходити з аналізу основних моделей формування культури довіри, які склались у цивілізованих країнах з розвитком демократії, формуванням громадянського суспільства, з динамікою етноментальних типів орієнтації щодо вибору об'єкта і предмета довіри, співвідношенням її структурних компонентів.

Когнітивна компонента довіри ґрунтується на уявленні щодо образу партнера довірчих стосунків як надійного, передбачуваного щодо прогностичних очікувань. Її емоційна компонента базується на емоційних очікуваннях взаємодіючих сторін як партнерських, доброзичливих, емпатійних, на динаміці емоційної синергійності. Щодо поведінкової компоненти, то вона включає інтенцію на певні власні конструктивні дії стосовно партнера і дії превентивного характеру стосовно себе і наявних обставин.

На відміну від довіри, когнітивна складова недовіри базується на імовірнісній логіці, логіці підозри щодо можливих чи прихованих намірів партнера з усвідомленням очікуваних ризиків. З емоційного боку це умонастрої з перевагою почуття страху, перестороги, пов'язані з негативними емоціями. В поведінковому плані це готовність в будь-який момент припинити контакт з партнером, постійна готовність до превентивних дій і навіть випереджувальна агресія.

В аналізі місця довіри і недовіри як комунікативної дії в життєвіті людини (Ю. Габермас) ми виходимо з принципового положення, що, на відміну від довіри, недовіра, так само як обман, брехня та інші форми девіації, мають несубстанційний, інструментальний характер. В цьому контексті один із фундаторів гуманістичної психології А. Маслоу зараховує правду, довіру до основних бутєвих цінностей, які не можуть бути підмінєні, компенсовані іншими, визначаючи в структурі особистості її базові метапотреби.

Недовіра за своїми еволюційними функціями – це спосіб біовиживання в ситуації екстремально проблематичних обставин. Вона не є сутнісною силою людини. Необхідність в недовірі виникає в критичні періоди життєвого шляху людини. Про субстанційну природу довіри і чисто інструментальну роль недовіри свідчить ціннісне навантаження конструктивів, які відіграють роль її базових критеріїв. Стосовно довіри як основи комунікативної істини (Ю. Габермас) ми вважаємо, що до її конструктивів, окрім правдивості, чесності як морально-психологічної домінанти, слід віднести також толерантність, солідарність, надійність, передбачуваність, неформальність, взаємність.

В контексті обґрунтування довіри як базової метапотреби симптоматичною є психологічна методика “віри в людей” М. Розенберга, який виходить з положення про родовий характер довіри до людей, людського співтовариства. Гальваінзаторами “віри в людей”, за М. Розенбергом, є уявлення особистості про те, що людина за своєю апіорно закладеною природою націлена саме на співробітництво, а це дає підставу загалом ставитися з довірою до більшості людей [23]. Носіями націленості на віру в людей переважно є представники психокультурного типу «рефлексуючих, поміркованих, розумних людей», до яких К. Попер радив ставитися з турботою та піклуванням.

Оскільки довіра виступає важливим елементом самовизначення особистості, то природно, що вона пов'язана з ціннісно-смысловими структурами, системою базових зв'язків особистості, зокрема з її ставленням до інших людей. Категорія цінностей

є основоположною в соціальній психології, оскільки вона базується на певних апріорно заданих сенсах, які в процесі соціалізації засвоюються та інтерпретуються, визначаючи процес пізнання і осягнення соціальної реальності. Як доміанти соціалізації особистості цінності, поряд з потребами, мотивами складають рушійні сили довіри до світу як особливого світоставлення.

Про природний, сутнісний характер довіри як цінності і пов'язаних з нею понять альтруїзм, емпатія, толерантність свідчать сучасні нейробіологічні дослідження. Зокрема, нейробіологи відкрили специфічні «дзеркальні нейрони» (1996), названі дослідниками нейронами емпатії. Саме ці нейрони відповідальні за забезпечення генетичної націленості емпатійних реакцій серед ссавців. Відкриття дзеркальних нейронів є насправді настільки революційним для психології та гуманітаристики, наскільки революційним було відкриття ДНК для біології загалом. Як зазначає А. Карась, «Найдивовижнішим було те, що дзеркальні нейрони дозволяють нам схоплювати розум інших не через концептуальні розмірковування, а через пряму симуляцію, через чуття, а не через мислення» [8, с. 88].

Що стосується феномену недовіри в його дихотомічності відносно довіри, окрім таких девіацій як недоброзичливість, аморальність, відчуження, ворожість, підозрілість, непередбачуваність домінуючим його гальванізатором виступає саме брехня, обман, нечесність.

Виходячи з духовної ситуації сучасного світу з наростаючою кризою довіри, в науковому середовищі змінюється саме тлумачення поняття довіри. Вона все більше інтерпретується як гібридний феномен, суперечливий синтез довіри і недовіри. В цьому контексті ряд дослідників все більше тяжіють до позиції, що довіра і недовіра вже більше не виступають як взаємовиключні феномени, вони можуть існувати синхронно, одночасно у ставленні до одного і того ж об'єкту.

В контексті кризових процесів у сучасному світі американський дослідник А. Селігман прогнозує «згасання довіри» в постмодерну епоху, де зростає невизначеність, хаотичність і де наявні й потенційні ризики перевищують допустимий рівень хаотизації, загрожуючи цивілізаційною катастрофою. Він ставить питання «чи не відбувається за таких умов повернення до середньовіччя, до станових групових ідентичностей, трансформація їх у традицію, яка за своєю ксенофобною суттю є ворожа довірі» [24, с. 119-200].

За умов глобалізації, наростання міжетнічних конфліктів, цифровізації, пов'язаної з інформаційно-комунікативною революцією, апологією постправди, постреальності, формується особливий тип довіри-недовіри, який все більше набуває гібридного характеру. Психологічно взаємодія суб'єктів за цих обставин відбувається в умовах високої невизначеності, стану постійного ризику бути ошуканими, введеними в оману, дезінформованими через відсутність обмежувальних моральних імперативів і громадського контролю. За таких умов функціонування комунікативної етики стає все більш проблематичним. Скоріше можна говорити про певну міру міжособистісної кооперації, «мирного співіснування», яке може бути досягнуте на основі балансу оптимальних рівнів довіри і недовіри. Категорія довіри в цьому методологічному ключі має інтерпретуватися з врахуванням усвідомлення суб'єктом власної вразливості, невизначеності намірів і дій людей та інституцій, від яких він залежить.

Критична ситуація з падінням рівня довіри в усіх сферах життєдіяльності людини спонукає до необхідності не тільки аналізу природи і соціодинаміки довіри, але й актуалізацію досліджень, які б займалися психологічними проблемами формування культури довіри, особливо в сферах життєдіяльності із низьким рівнем довіри. Це стосується сфери політики, реклами, медичних послуг, інтернет-технологій, управління, діяльності державних органів, коли втрата довіри є екзистенційно небезпечною.

За С. Робінсоном, Д. Девісом, Н. Луманом, Л. Хосмер, довіра може розглядатись як психосоціальний механізм, спрямований на скорочення невпевності й ризику в сучасному складному, непередбаченому світі [20, 22]. Вони визначають довіру як оптимістичне очікування людини чи конкретної спільноти від компромісної взаємодії, яке призводить до взаємно вигідної домовленості. Однак, не заперечуючи відповідності такого підходу духовній ситуації в світі з його прагматизмом і меркантильністю, слід наголосити, що в такому тлумаченні довіри робиться неправомірний акцент на її чисто інструментальні функції. За межами розгляду залишається мотиваційні, емоційні інтенції довіри і, що особливо важливо, її ціннісно-сміслові виміри, на чому акцентують увагу Р. Крамер [17, с. 38], Д. Девіс, Р. Левіцкі [18]). Позбавлена глибинних, апріорно заданих ціннісно-сміслових вимірів довіра випадає з системи ціннісно-сміслових феноменів, в якій вона відіграла роль морально-етичного ідеалу, наскрізного самоцінного духовного орієнтиру.

Унаслідок амбівалентності людської природи, все зростаючої невизначеності, хаотичності, плінності людського буття довіра як «органічна солідарність» (за Дюркгеймом) не завжди досяжна і не завжди раціональна. Адже за умов суперечливості, конфліктності цінностей, цілей та інтересів вона пов'язана з тими чи іншими екзистенційними ризиками.

На гібридний характер категорії довіри в життєсвіті сучасної людини вказують автори роботи «Етика проти вигоди» Н. Личка, М. Саске, Р. Брандт-Вайтер. Здійснюючи порівняльний аналіз типології морального вибору з аналізом причинно-наслідкових зв'язків, автори приходять до висновку, що морально-етична рефлексія в умовах сучасного нестабільного, непередбачуваного світу має гібридний, абівалентний характер, далекий від наслідування апріорного чи генетично заданого ідеалу [7, с. 83-84].

У сучасному прагматико-активістському світі змінилася сама природа довіри. Відношення довіри все більше стає функціонально прагматичним, заснованим не на беззастережній вірі, а на раціонально виважених паритетно вигідних розрахунках, на не завжди персоналізованих, частіше абстрактно знеособлених інституціалізованих стосунках. За умов крайньої релятивності, плюралізації морально-етичних цінностей життєві орієнтації в своєму аксіологічному вимірі, на жаль, все більше носять гібридний характер, виступаючи не як полярні дихотомічні еталони, а як інтегральні складові єдиного континууму.

Показовим свідченням ускладнення проблеми довіри у сучасному світі стала екзистенційна ситуація України: наша орієнтація на безумовну довіру до геополітичного оточення, на органічну солідарність із зовнішніми геополітичними акторами упродовж всього періоду незалежності дорого коштувала нашому народові. Тому, щоб знову не опинитися у полоні романтизму, деструктивної толерантності, довірливості, український соціум має корегувати свої родові етноментальні інтенції заради виживання нації і держави як такої.

Проте такий підхід не слід сприймати як заклик відмовитися від довіри як одного з базових механізмів соціальної інтеграції. На противагу інструменталізації феномену довіри, ми виходимо з основоположної позиції, що, на відміну від недовіри, довіра – це сутнісна сила людини, яка, всупереч її чисто прагматичній інтерпретації, має апріорно телеологічний духовний смисл. Вона виступає як «органічна солідарність» (Е. Дюркгейм), спонтанна соціальна потреба, що відповідає загальній концепції людини. В цьому ідейному ракурсі наш сучасник А. Селігман визначає довіру як первородну форму, «як довіру безумовну, яка виключає орієнтацію на якісь прагматичні засоби, дії, домовленості. Ареною такого напередзаданого виду довіри є не ринок, не місце розваг, не біржа і жоден інший публічний простір, а приватна сфера дружніх, любовних стосунків» [24, с. 140].

Саме наявність апріорно заданих характеристик довіри як сутнісної сили людини дозволяє ставити питання про культуру довіри, про формування такої культури.

В її основу має бути покладене життя і діяння згідно з совістю, яка є єдиним надійним регулятором структури людських взаємодій, що свідомо плануються і регулюються виходячи з морально-етичного ідеалу. Таким чином, першоосною довіри, її апріорно заданою формою є безумовне емоційно-емпатійне ставлення, відкритість суб'єкта світові і життєсвітові партнера.

Морально-правовими засадами формування культури довіри виступають суспільні норми, ціннісно-нормативні регулятиви, які визначають соціально доцільну, загальноприйнятну легітимізовану поведінку. Її етичні межі – це ті «червоні лінії», ігнорування яких загрожує порушникові осудом, остракізмом чи обмеженням довіри. Саме ціннісно-нормативний базис забезпечує дотримання довіри в просторі визначених правами і нормами взаємних зобов'язань взаємності (П. Штопка). З часом патерни належної поведінки стереотипізуються, складаючи основу формування культурної орієнтації, націленої на прийняття чесності, порядності як поведінкової доміаннти. П. Штопка характеризує їх як переважаючі соціальні взаємини, що, кодифікуючись в певні правила, втілюють у собі досвід довіри цілих поколінь, стають невід'ємною рисою національного менталітету, перетворюючись в систему правил, норм і цінностей, що регулюють вплив довіри та виконання очікувань, а також взаємність довіри [25, с. 244].

Основним чинником суспільної довіри, умовою формування оптимальної моделі культури довіри є ступінь синхронізації особистісних ціннісних орієнтацій громадян із цінностями, які культивуються і проводяться формальними державними інституціями. Що вищий ступінь синхронізації системи цінностей держави і особистості, то вищий рівень довіри, то більша орієнтація на інституціональні регулятиви довіри. Звичайно ми далекі від ідеалізації рівня довіри в країнах заходу, але саме в країнах Європи накопичений конструктивний досвід формування культури довіри, управління довірою, особливо у сфері державних і недержавних організацій. Природно, що цей досвід вимагає вдумливої адаптації до українських реалій. Проте фактична відсутність або декларативність вітчизняних публікацій, присвячених управлінню довірою, спонукає до адаптації західних досліджень із національними розвідками у цій сфері. Налагодження таких досліджень тим більш необхідне, що ефективність гуманітарних досліджень формується в умовах конкуренції, в тому числі і міжнародної. Вона має перспективу пошуку гнучких альтернатив різних рішень, коли виходить на міжнародний рівень.

Кожна етноспільнота формує свою самобутню культуру довіри, яка втілює в собі етноментальні, економічні, соціокультурні, соціально-політичні і екзистенційно-ситуативні виміри системи суспільних норм довіри.

На жаль, очікування щодо встановлення єдиної транскультури довіри та вічного миру, про які мріяв І. Кант, не справдились. За цих умов різні етнокультури можуть суттєво відрізнитися за ступенем внутрішньої етнічної і міжетнічної довіри критеріями її формування, симетрією чи асиметрією її складових, історичними традиціями їх дотримання. Щодо класифікації національних культур довіри, то не втратила свого значення, але вимагає уточнення відповідно до нашого часу класифікація, запропонована Ф. Фукуямою. За Ф. Фукуямою, першу групу країн з високим рівнем довіри складають США, Японія, Німеччина як країни з високим рівнем довіри, другу групу – з середнім рівнем довіри – складають Китай, Італія Франція, третю групу з найнижчим рівнем довіри становлять постсоціалістичні країни [16].

Загальною концептуальною тенденцією західних досліджень природи довіри є відхід від визначення довіри як морально-етичного ідеалу і утвердження компромісної тези про її гібридний характер як суперечливої єдності довіри і недовіри. В світлі сучасних реалій становлення незалежної української держави, яка зіткнулась із трагічними

геополітичними викликами, історично сформована українська толерантність як національна домінуюча риса аналогічно вимагає більш виваженого ставлення і визначення раціональних меж довіри. В цьому контексті на заході з'являється все більше робіт, присвячених позитивному впливові поміркованої контрольованої недовіри і оптимізації завищених рівнів довіри (М. Леві, Р. Крамер, К. Кун, Д. Мак-Алістер) [17; 18; 19].

В останні роки на заході з'явився цілий ряд робіт, в яких аналізуються негативні наслідки саме високого рівня довіри, а також ефективність колективної діяльності на основі поміркованої довіри. Зокрема Р. Левіцкі, розглядаючи співвідношення понять довіри і недовіри, виступає з критикою їх кваліфікації як єдиного дихотомічного конструкту за принципом довіра-інвестиція, недовіра-девіація. Згідно Р. Левіцкі та іншими авторами, бінарна опозиція «довіра-недовіра» є відносно самостійним утворенням, а наслідки її застосування в різних сферах взаємин є далеко неоднозначними і непередбачуваними [18; 19].

Головною небезпекою завищеної довіри дослідники вважають загрозу гальванізації різних форм обману, зокрема у вигляді підступності, зловживання, використання довіри у прагматичних цілях. Важливим аспектом зловживання довірою є залежність мас від дій владних структур в умовах відсутності належної гуманітарної експертизи. Наслідком стає стан безпорадності населення, його страх перед правовою беззахисністю. Висновки, які роблять автори вказаних праць – це потреба оптимального балансу між довірою і недовірою у виникненні екзистенційних колізій. Важливо, що у країнах з високим рівнем довіри, зокрема в розвинутих країнах ЄС, які характеризуються синхронізованістю особистих цінностей громадян з цінностями, які реалізують формальні інституції, потреба зовнішньої гуманітарної експертизи є набагато меншою ніж у постсоціалістичних країнах, які потребують певного часу на інституційний розвиток, якого демократичні країни змогли досягнути раніше. Як показано в дослідженнях Т. Тайлера, в розвинутих демократіях культура довіри в організаціях ґрунтується на основі визнання статусу працівників. Це визнання демонструє, що носії влади реально сприймає і оцінює членів організації, що його управлінська діяльність ґрунтується на впевненості у доброчесності працівників. Такий керівник оцінює підлеглих як носіїв добрих намірів і чесних особистостей, культивує в них взаємоповагу і демократичність стосунків [26, с. 832-833].

В світлі сказаного механічне перенесення іноземного досвіду культури довіри в соціокультурний простір України неможливе. Імплементування цього досвіду вимагає вдумливої адаптації до українського соціуму як транзитивного, перехідного суспільства. Необхідний максимум зусиль для подолання недовіри до влади, її відчуження щодо громадян загалом і вітчизняних інтелектуалів зокрема. Як резонно акцентують Є. Бистрицький, С. Зимовець та С. Пролеєв, один із головних симптомів такої відчуженості полягає у тому, що українські інтелектуали відтиснуті на маргінес суспільного життя силами урядовців, причому не тільки з міністерства фінансів, але й із кола «реформаторів освіти». Престиж сумлінної компетентної інтелектуальної праці старанно опускають до нуля [3, с. 352].

На базі станової структури, яка склалася в Україні, формується так звана «кланова довіра і недовіра», «довіра тільки до своїх» і недовіра до «чужорідних». Її специфічними функціями є консервація і відтворення власної внутрішньої структури, своїх штучно створених внутрішніх інституцій (охорони, юридично-правового захисту, сфери обслуговування), демонстрація «червоних ліній» для чужих. Цим утверджується штучна корпоративна ідентичність, яка підтримується спеціальною законодавчою базою для власного самозбереження. Як слушно зазначає Є. Головаха: «Утворення станів, що розрізняються за рівнем інтелекту, призводить до того, що фактично в суспільстві зникає сама основа демократії, рівність можливостей... Найвищі шари чиновників, бізнесменів створюють замкнуте середовище, в якому поширюються владні функції, привілеї, капітали, прорватися в цей

шар з іншого дедалі важче, чиновницько-бізнесовий стан уже має свої закони і свою мораль, істотно відмінні від тих, за якими живуть інші соціальні шари» [4, с. 9].

Починаючи із 1990-х років вітчизняна соціогуманітарна думка почала опановувати міжнародний досвід, намагаючись налагодити публічні форми зв'язків громадянського суспільства із владою. Суб'єктами такої спорадичної гуманітарної експертизи були в основному бізнесова державно-відомча експертиза, науково-дослідні інститути.

Методологію цих зусиль, на нашу думку, може бути саме концепція довіри як гібридного утворення. У пошуках оптимального балансу між довірою і недовірою варто спиратися на висновок, що оптимальний рівень довіри бажаного для організації, може бути створений за рахунок дотримання певного рівня інституціональної недовіри, а саме, належного контролю, відповідальності, а також організаційних санкцій. Р. Левіцкі, Д. Мак-Алістер, Р. Біес в статті «Довіра і недовіра: нові взаємовідносини і реалії» пропонують концептуальні рекомендації стосовно управління і формування довіри у різних організаціях. На їхню думку, коригуючи недовіру, необхідно інституціоналізувати її в напрямі продуманих організаційних форм і санкцій. Тобто збільшення довіри в організаціях уможливлується за рахунок програмованого інституціоналізованої недовіри [18, с. 438–459].

Висновки. Для оцінки і корегування сучасних гуманітарних технологій у напрямку подолання абвівалентності людини, забезпечення соціальної психотерапії викликаних кризою довіри травм та збоїв соціальної психіки, на нашу думку, необхідне застосування сучасної соціогуманітарної експертизи. Це міждисциплінарне системне утворення, яке включає в себе розмаїття методологій експертних оцінок проявів феномену постправди. Її першорядним завданням є встановити об'єктивний стан речей, спростувати його тенденційні інтерпретації, тлумачення. Соціогуманітарна експертиза – це не консультант у тій чи іншій галузі, не агресивна маніпулятивна політехнологія (в бізнесі, рекламі, політиці, юриспруденції). Це пошукова, цінніснокорегуюча наукова діяльність, об'єктом якої є не просто адекватна оцінка морально-етичної позиції в конкретній соціокультурній ситуації, але й діяльність, спрямована на духовне піднесення суспільства і окремих спільнот, формування нової психокультури, заснованої на однозначному, аналогічному мисленні, ідеалом якого є тотожність істини і правди.

Список використаної літератури

1. Аріалі Д. Чесно про (не)чесність / Пер. з англ. Д. Завалій. Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 288 с.
2. Баришполець О.Т. Брехня в інформаційному просторі таміжособовій комунікації : монографія / О.Т. Баришполець ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 648 с. <http://journalib.univ.kiev.ua/mono/maketBarishpolets.pdf>
3. Бистрицький Є., Зимовець С. Пролеев. Комунікація і культура в глобальному світі. Київ : Дух і Літера, 2020. 418 с.
4. Головаха Є. Феномен аморальної більшості // Газета «День». № 23. 7.02.2023.
5. Дехтерова Т. Психологічний феномен брехні // Правничий вісник університету КРОК. Вип.4. Київ, 2009. С. 178-187.
6. Екман П. Теорія брехні. Пер. з англ. Гордієнка. Київ: КМ-Букс, 2018. 320 с.
7. Личко Н., Саске М., Р. Брандтвайтер. Етика проти вигоди. Рішення менеджерів в ситуації морального вибору. Харків, 2006 (рос. мов.)
8. Карась А. Громадянське чуття – чинник порозуміння і розвитку // Діалог порозуміння для європейської та світової спільнот : колективна монографія / за ред. проф. А. Карася. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. С. 21-41.
9. Кожемякіна О. Стратегія довіри в глобальному вимірі з фінансовою цивілізацією // Збірник наукових статей за ред. З. Скринник. Київ : УБС НБУ, 2015. С. 190–197.

10. Ліпман О., Адам Л. Обман у праві. Харків : Юрид. вид-во НКЮ УССР, 1929. С. 6–20. (рос. мов.)
11. Майорчак Н.М. Брехливість особистості в соціально-психологічному контексті : монографія. Львів: ЛДУВС, 2018. 190 с.
12. Сінкевич О. Політкоректність, філософський дискурс та соціокультурна реальність // Наука і цінності людського буття / [Альчук М.П., Бойченко М.І., Вишинський С.Д. та ін.] ; за заг. ред. д-ра філос.наук, проф. В. П. Мельника. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. 2013. С. 299–307.
13. Уїлберт К. Коротка історія усього. Київ : Terra Incognita, 2020. 400 с.
14. Чантурія А. Постправа та масова свідомість / Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки, 2018. № 91 (323). Грудень. Старобільськ : Вид-во ДЗ «КНУ імені Тараса Шевченка», 2018. С. 4-14 <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3786/Postpravda.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
15. Handel M. Intelligence and deception / Military deception and strategic surprises. Gooch J., Perlmutter A. <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780203043394-6/intelligence-deception-michael-handel>
16. Fukuyama F. (1995). Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. NY: Free Press, 457 p.
17. Kramer R.M. (1999). Trust and Distrust in Organizations: Emerging Perspectives, Enduring Questions // Annual Reviews Psychology. Vol. 50. P. 569–598.
18. Lewicki R.J., McCallister D.J., Bies R.J. (1998). Trust and distrust: New relationships and realities // Academy of Management Review. July, V. 23 Is. 3. P. 438–459.
19. Lewicki R.J., Stevenson M., Bunker B.B. (1997). The three components of interpersonal trust: instrument development and differences across relationships. The Ohio State University: WPS. Feb.
20. Luhmann N. (1979). Trust and power. Chichester England: Wiley,
21. Palmer, J.A., Palmer, L.K., (2002). Evolutionary Psychology: The Ultimate Origins of Human Behavior. Allyn & Bacon, Boston, Robinson, S. L. (1996). Trust and breach of the psychological contract. Administrative Science Quarterly, 41(4), 574–599.
22. Robinson, S. L. (1996). Trust and breach of the psychological contract. Administrative Science Quarterly, 41(4), 574–599.
23. Rosenberg M. Occupations and values. Glencoe, IL: Free Press. 1957.
24. Seligman A.B. The Problem of Trust. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press, 1997. 231 p
25. Sztompka P. (1998). Trust, distrust and two paradoxes of democracy // The European Journal of Social Theory. Vol. 1. Is. 1. P. 412.
26. Tyler T.R. (1994). Psychological models of the justice motive // J. Pers. Soc. Psychol.. V. 57. P. 830–838.

TRUST AND DISTRUST AS PHENOMENA OF COMMUNICATIVE ACTION IN THE CONTEXT OF MODERN HUMANITARIAN TECHNOLOGIES

Denys Melnyk

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The phenomenon of trust became actualized in the subject field of socio-humanitarian sciences almost synchronously with the phenomenon of post-truth. This gave rise to a crisis of trust, a threat of sliding civilization to an unevolutionary vector of development. The main function of trust is societal one; it is a mechanism for a person to adapt to the complexity and unpredictability of society. Unlike trust, distrust is based on the logic of suspicion of a partner's intentions, negative emotions, readiness to stop commu-

nication and even preemptive aggression. Our approach is based on the principle that trust is an essential human strength, human's basic meta-need, it belongs to the basic values. Unlike the trust, distrust has a non-substantial, instrumental nature. However, today, due to the situation of rising crisis of trust, the very interpretation of the concept of trust is changing in scientific discourse. It is increasingly interpreted as a hybrid phenomenon, a contradictory synthesis of trust and distrust. Under conditions of extreme relativity, pluralization of moral and ethical values, trust and distrust act not as polar dichotomous standards, but as integral components of a single continuum. However, it is the presence of a priori given characteristics of trust as an essential human strength that allows us to raise the question of the formation of a culture of trust. The moral and legal foundations of the formation of a culture of trust are social norms, value-normative regulations. The main factor of public trust is the synchronization of personal value orientations of citizens with values that are cultivated and implemented by formal state institutions. The general conceptual trend of Western research on the nature of trust is a drift from the definition of trust as a moral and ethical ideal to the affirmation of a compromise thesis about its hybrid nature. The negative consequences of a high level of trust are emphasized, as well as the effectiveness of collective activity based on restrained trust. The main danger of over-confidence is considered as the galvanization of various forms of deception, deceit, and abuse of trust. Considering the above, the mechanical transfer of foreign experience of the culture of trust to the socio-cultural space of Ukraine is impossible. The implementation of this experience requires thoughtful adaptation to Ukrainian society as a transitional society. In the search for the optimal balance between trust and distrust, it is worth relying on the conclusion that the optimal level of trust can be created by maintaining a certain level of institutional distrust, namely, proper control, responsibility, and organizational sanctions. To assess and adjust modern humanitarian technologies in the direction of social therapy of psych traumas and failures of the societal psyche associated with a crisis of trust, it is necessary to use modern socio-humanitarian expertise.

Key words: trust, distrust, restrained trust, post-truth, culture of trust, basic values, ethical ideal.